

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.02.003>

УДК 330.31 : 330.322

JEL: A10, B14, B 51, D20, D24, D46, E11, E22, E32, E41, E60, F10, F60, L50, O10, P1

В.М. ТАРАСЕВИЧ, д-р екон. наук, проф.,
член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри міжнародної економіки
і соціально-гуманітарних дисциплін
Український державний університет науки і технологій
вул. Лазаряна, 2, 49010, Дніпро, Україна
e-mail: viktarsevich@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6997-0166>

ДО ПРОБЛЕМ ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНО-ЛОКАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: ПРО НАЦІОНАЛЬНУ СКЛАДОВУ СУСПІЛЬНОГО І ГРОШОВОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

Розглянуто деякі актуальні проблеми відтворення національного капіталу в умовах глобально-локальних викликів. Визначено якісні відмінності національного, національно-іноземного, іноземно-національного та іноземного капіталу. Оцінено питому вагу і роль національної та іноземної складових у суспільному капіталі й товарному обігу України. Акцентовано на небезпечній тенденції денационалізації капіталу країни та її каталізаторах. Визначено джерела розширеного відтворення національного капіталу і витoki з них.

Ключові слова: капітал індивідуальний, суспільний, національний, національно-іноземний, іноземно-національний, транснаціональний, глобальний; кругооборот і оборот грошового капіталу; джерела і витoki з розширеного відтворення капіталу.

Ц и т у в а н н я: Тарасевич, В. (2026). До проблем відтворення національного капіталу в умовах глобально-локальних викликів: про національну складову суспільного і грошового капіталу України. *Економіка України*. 69. 02(771). 03—27. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.02.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Фундаментальною статтею академіка НАН України В. Гейця (2025) задано високу планку наукової дискусії з широкого кола актуальних проблем економічної соціалізації особистості й суспільства в системі «держава — власність». Результати дослідження важливої проблематики прискореного економічного розвитку України на основі відтворювального підходу представив М. Зверяков (2025a, 2025b). Віддаючи належне академічному теоретико-прикладному рівню цих статей, слід відзначити їх каталізуючу роль щодо звернення до менш досліджених аспектів економічної соціалізації. Для молодого українського суспільства імперативними є її національна спрямованість, органічне поєднання з прогресивними глобальними і регіональними процесами. З огляду на це, а також на багатоаспектність національної економічної соціалізації людини і суспільства, доцільно продовжити лінію міркувань М. Зверякова і звернутися до деяких проблем національного відтворення, ядром якого є відтворення національного капіталу як важливої основи зазначеної соціалізації.

Історичний і сучасний досвід переконує, що однією з найважливіших соціально-економічних підвалин реальної незалежності й суверенітету держави в умовах складних глобально-локальних викликів¹ є розширене відтворення конкурентоспроможного **національного капіталу** — індивідуального і суспільного, яким розпоряджаються патріотичні й ефективні власники, будь то окремі громадяни, їх об'єднання і/або держава за допоміжною, веденої ролі компрадорської буржуазії. Зрозуміло, що становлення і розвиток такого відтворення є процесом складним і тривалим, тому не викликає сумнівів актуальність вивчення пов'язаних з цим проблем.

Оскільки у відповідності з етосом науки будь-яке серйозне дослідження має спиратися на цілком визначену наукову конструкцію (концепцію, гіпотезу, аксіому, лему, теорію, вчення тощо), остільки далі керуватимемося теорією відтворення К. Маркса (Маркс, Енгельс, 1960; Маркс, Енгельс, 1961), розвинутою М. Туган-Барановським (1914, 2004) і А. Покританом (1965), у традиціях якої в Україні успішно працюють М. Зверяков (Зверяков та ін., 2019) і Л. Жданова (2014), і відповідним категоріальним апаратом. Зрозуміло, цей вибір не є випадковим.

По-перше, у сучасній зарубіжній гетеродоксії, у тому числі в неомарксизмі, перевага віддається окремим частковим аспектам відтворення, а дослідження інтегральної відтворювальної проблематики хоча й ведуться, але здебільшого на чуттєво-конкретному й емпірико-теоретичному рівнях, і тому принципово поступаються модусу фундаментальності, досягнутому в класичній теорії відтворення К. Маркса і М. Туган-Барановського (Piketty, 2014; Sraffa, 1960).

По-друге, сучасні послідовники неокласики і кейнсіанства, наслідуючи принципово іншої наукової традиції, як правило, обмежуються аналізом емпі-

¹ Про типологію та зміст сучасних глобально-локальних суперечностей і викликів див. докладно: Гриценко, 2024, с. 9—11, 23—55.

ричних і функціональних аспектів економічної циклічності, отже, акцентують увагу на типології циклів і характеристики їх окремих видів, факторів та індикаторів. Це є правильним, наприклад, для концепцій і теорій інноваційної, психологічної, цінової, монетарної спрямованості, теорії реального бізнес-циклу, концепції фінансового акселератора тощо (Подлесная, 2016, с. 5—7, 34—83). Некоректно недооцінювати і багатоплановий інституційний вимір економічних циклів (Подлесная, 2016, с. 297—353), однак важливо пам'ятати головне: економічний цикл є важливою, але ж лише *частиною суспільного відтворення*, і його неможна достатньо адекватно зрозуміти без відповідних досліджень останнього як складної і структурованої системної цілісності.

По-третє, притаманну вітчизняній фундаментальній економічній науці традицію такого дослідження, на жаль, багато в чому втрачено. У більшості праць перевага віддається не фундаментальним теоретичним моделям, а *частковим, емпіричним і суто прикладним*. Звісно, було б некоректно заперечувати певну теоретичну значимість і практичну результативність досліджень відтворення основного капіталу підприємств (Науменко, 2003), людського капіталу (Пронько, 2022), природного капіталу, в тому числі в галузевому і територіально-регіональному вимірах (Карпук та ін., 2023) тощо. Однак на цьому конкретно-економічному фоні стає дедалі очевиднішою далеко не повна реалізація потужного дослідницького і прикладного потенціалу фундаментальної Марксової теорії відтворення.

З огляду на це, **мета статті** — хоча б частково заповнити окреслену «білу пляму», визначити національну складову суспільного і грошового капіталу України, а також джерела розширеного відтворення національного капіталу.

ПРО ФОРМИ КАПІТАЛУ Й ПРИПУЩЕННЯ В ДОСЛІДЖЕННІ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ

Як відомо з марксистського економічного вчення, індивідуальний капітал (ІК) — це капітал, вкладений його власником-капіталістом² у самостійне, економічно відокремлене підприємство з правами юридичної особи³. ІК — це частка суспільного капіталу (СК), який є складною сукупністю індивідуальних капіталів у їх взаємозв'язках і взаємному переплетенні. За критеріями національної або державно-країнної приналежності, походження й локалізації, суб'єктів, об'єктів, форм і елементів (прав) привласнення і регулювання, юрисдикції доречно розрізняти капітал національний, національно-іноземний, іноземно-національний, іноземний, транснаціональний і глобальний (рис. 1).

Національний індивідуальний капітал (НІК) є повною й виключною власністю громадянина (громадян) даної країни і/або держави, його грошова, продуктивна і товарна форми, постійний і змінний капітал мають націо-

² Таким може бути окремий громадянин (фізична особа), об'єднання громадян і/або держава.

³ Тут і далі йдеться про промисловий капітал, незалежно від підприємств, видів діяльності, галузей, що йому належать.

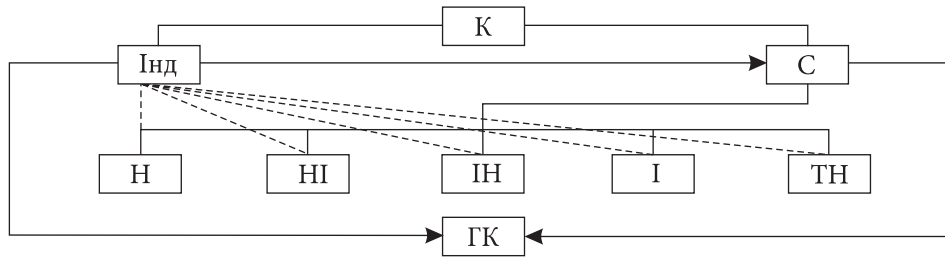

Рис. 1. Капітал (К) і його форми: Інд — індивідуальний; С — суспільний; Н — національний; НІ — національно-іноземний; ІН — іноземно-національний; І — іноземний; ТН — транснаціональний; ГК — глобальний

Джерело: побудовано автором.

нальне походження, а кінцевий продукт його функціонування, у тому числі носій додаткової вартості (прибутку), реалізується і споживається (особисто або продуктивно) переважно всередині країни. Зрозуміло, такий капітал локалізується в національній економіці, перебуває в національно-державній юрисдикції, діє в межах національного законодавства і регулюється виключно національною державою і громадянським суспільством. Очевидно, якісні характеристики *іноземного індивідуального капіталу* (ІК) є прямо протилежними таким НІК. *Національний суспільний капітал* (НСК) є складною сукупністю національних іноземних капіталів, яка, розвиваючись, трансформується в не менш складну систему синергетичного типу, що самовідтворюється. Подібним чином *іноземний суспільний капітал* (ІСК) є складною сукупністю або системою іноземних індивідуальних капіталів.

Оскільки, за визначенням, капітал у гонитві за прибутком готовий перетнути будь-які державні кордони (і це є особливо вірним в умовах сучасної глобалізації економіки і регіональної економічної інтеграції), остільки реальний *чистий національний капітал* (так би мовити «без домішок») є, радше, ексклюзивом, ніж правилом. Утім, його (чистого національного капіталу) теоретико-практична значимість залишається в силі.

У всіх окреслених атрибутах капіталу в *національно-іноземному індивідуальному капіталі* (НІК) національна складова домінує над іноземною. Так, іноземні громадяни і/або держави можуть мати деякі елементи (права) власності на НІК (наприклад, користування, управління, частка доходу), однак розпорядження, лєвова частка володіння й доходу концентруються в руках національного громадянина (громадян) і/або держави. Грошовий, продуктивний, товарний, постійний і змінний капітал не тільки може мати національне походження, але національна складова повинна домінувати і за якісними характеристиками, і за вартістю⁴.

Подібним чином, критична маса кругообороту і обороту (відтворення) НІК знаходиться в межах країни, а лєвова частка кінцевого продукту реалізується на внутрішньому ринку. Переважно національною є й капіталізація

⁴ Зазначена проблема домінування вимагає спеціальних досліджень.

прибутку, витрачання заробітної плати та інших доходів. Іншими словами, більша частина цих доходів витрачається на купівлю національних засобів виробництва і предметів споживання. Звісно, певна їх частина може експортуватися, так само як певна частина іноземної продукції може імпортуватися, проте в обох випадках пріоритети залишаються за національною складовою капіталу. Зазвичай, НПК перебуває в національно-державній юрисдикції, а в його регулюванні національна держава має безумовний пріоритет над міжнародними організаціями та іншими державами.

Зрозуміло, у динамічній глобальній і національній економіці такі співвідношення можуть порушуватись, але непорушними повинні залишатися національне розпорядження НПК, його кінцевим продуктом і лівовою часткою доходів, а також його національно-державна юрисдикція і регулювання⁵. Тільки в цьому випадку, по-перше, сукупність НПК і НК може утворювати переважно *національний суспільний капітал* (НСК), а, по-друге, той чи інший великий НПК матиме шанси здійснювати активну зовнішньоекономічну експансію і стати *капіталом транснаціональним* — ядром і атрактором індивідуальних капіталів різних країн⁶.

Очевидно, якісні характеристики *іноземно-національного індивідуального капіталу* (ІНК) є протилежними окресленим для національно-іноземного індивідуального капіталу. Якщо ж ІНК разом з чисто іноземними індивідуальними капіталами складають критичну масу індивідуальних капіталів даної країни, то, по суті, її суспільний капітал не є національним, хоча й локалізується в країні.

З урахуванням цього, *глобальний капітал* може бути охарактеризований як сукупність або суспільних капіталів країн, або повної множини їх (країн) індивідуальних капіталів. Якщо ж урахувати синергію їх взаємодії, то його будова і структура значно ускладнюються. Це є вірним і для суспільного капіталу (тут і далі цей аспект не акцентується). Зазвичай, якщо індивідуальний капітал може мати виключно одну з форм — національну, національно-іноземну, іноземно-національну, іноземну, транснаціональну (на рис. 1 таку можливість позначено пунктиром), то суспільний та глобальний, як правило, включають капітали різних форм (на рис. 1 цю обставину відображено суцільними лініями).

Представлений логічний ряд форм капіталу має цілком визначені історичні підвалини. Справді, народжені НК активно розвиваються і рано чи пізно виходять за кордони своїх держав, утворюючи НПК та ІНК, а також відповідні країно-суспільні капітали. З плином часу найбільші НПК і/або

⁵ Для компрадорського капіталу вказані імперативи не мають жодного реального значення, оскільки він є національним лише формально.

⁶ Незважаючи на глобальний характер, розгалужену корпоратизацію і диверсифікацію, захоплюючи економічну могутність, транснаціональні корпорації не втратили базових якостей індивідуального капіталу, як-то: переважно приватнокапіталістичне привласнення засобів і результатів функціонування, єдність кругообороту і обороту, націленість на максимізацію прибутку і розширене відтворення.

ІНК у процесі активної зовнішньоекономічної експансії, концентрації і централізації перетворюються на багатонаціональні та/або транснаціональні капітали. Вінчає цю природно-історичну еволюцію глобальний капітал.

Подібно людині, генетичний код якої народжується разом з нею і залишається практично незмінним до самої її смерті, субстанційні сутнісні якості капіталу і його відтворення супроводжують його протягом усього життєвого циклу і в головному детермінують останній. Перетворення простого товарного виробництва на капіталістичне, а грошей — на капітал, виробництво додаткової вартості, нагромадження капіталу, кругообіг і оборот або відтворення індивідуального капіталу, реалізація суспільного товарного капіталу як найважливіша складова відтворення всього суспільного капіталу вичерпно представлено в «Капіталі» К. Маркса і марксистській економічній літературі (Маркс, Енгельс, 1960, 1961; Покритан, 1965; Туган-Барановський, 1914, 2004). Тому навіть короткий виклад зазначених якостей тут уявляється надлишковим, тим більше що до деяких з них мусимо звернутися далі.

З урахуванням мети статті доречно позначити й конкретизувати ті припущення і передумови, прийняття яких сприяло визначенню сутнісних якостей капіталу і його відтворення або, висловлюючись сучасною філософсько-науковою мовою, фундаментальної теоретичної моделі (схеми), на відміну від емпірико-теоретичних моделей Ф. Кене, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж.Ст. Мілля та інших попередників К. Маркса, а також наступних теоретико-прикладних моделей на кшталт балансу народного господарства або «витрати-випуск» В. Леонтьєва.

Припущення «чистого» капіталізму передбачає не тільки безумовне панування в національній економіці багатьох множин приватнокапіталістичних підприємств, що виробляють однорідну в межах даної множини продукцію, але й достатньо розвинутий товарний обіг усередині країни, котрий поступово підкорюється зростаючому з нього обороту капіталу. Визнання абсолютного домінування вільної конкуренції і держави лише як рівноправного з іншими економічними суб'єктами капіталістичного власника дозволяє моделювати безперешкодний внутрішньо- і міжгалузевий, внутрішньо- і міжвидовий рух⁷ капіталу. В цих самих цілях, а також для відволікання від яких-небудь політичних і регулюючих дій не береться до уваги держава, так само як і будь-яке інше регулювання за винятком товарно-ринкового саморегулювання. У дослідницькій увазі відмовляється зовнішньоекономічним зв'язкам індивідуального і суспільного капіталу, також передбачається незмінність органічної будови капіталу (тобто відсутність технічного прогресу), інтенсивності й продуктивності праці, а також рівність використаного і спожитого основного капіталу, купівля-продаж товарів за їх вартістю.

Зазначені й деякі інші припущення і передумови «абсолютно необхідні» для розгляду процесу відтворення «...в його основній формі, в якій усунено всі побічні обставини, що затемнюють справу, ...щоб покінчити з фальшиви-

⁷ Ідеться про види економічної діяльності.

ми викрутками, які створюють видимість «наукового» пояснення, роблячи із самого початку предметом аналізу суспільний процес відтворення у його заплутаній конкретній формі» (Маркс, 1961, с. 470—471). Не менш важливою, на нашу думку, є обставина іншого роду. Всі ці «побічні обставини» є цілком реальними, мають власну логіку руху, а їх усунення, нехай навіть тимчасове, з процесу дослідження аж ніяк не знижує значимості їх впливу на процеси відтворення капіталу.

Зрозуміло, такий вплив зовсім не скасовує дію законів вартості, додаткової вартості, нагромадження капіталу, відтворення індивідуального і суспільного капіталу, так само як і їх відомих пропорцій, — вони неминуче пробивають собі дорогу, подібно до того, як на камінні ростуть дерева, — але цілком можуть тимчасово і/або локально заблокувати цю дію, трансформувати або модифікувати її. Саме тому є необхідним наукове розуміння, принаймні, головних побічних обставин і характеру їх впливу на відтворення капіталу. Рухаючись від заданого К. Марксом абстрактно-сутнісного до загально-конкретного, важливо також поступово відмовлятися від ухвалених припущень і передумов з тим, щоб отримати збагачений, упорядкований теорією і тому цілком адекватний реаліям образ відтворення капіталу, в тому числі у вигляді його (відтворення) практично значимої прикладної теоретичної моделі. Зрозуміло, мета статті є значно скромнішою й локальнішою, однак усяке часткове лише тоді може претендувати на достатню визначеність, якщо позначено його співвіднесеність з «рідним» йому загальним.

ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ІНОЗЕМНИЙ КАПІТАЛ І ТОВАРНИЙ ОБІГ

Адекватно відображена в теорії світова практика переконливо свідчить про неминучість народження капіталістичного відтворення (виробництва й обігу) з простого товарного виробництва і поступового підкорення першим останнього⁸. У різних умовах, будь то економічна автаркія, мала або велика відкрита економіка, регіональна інтеграція або глобалізація економіки, зазначений об'єктивний процес, зазвичай, набирає специфічних рис і форм, однак зберігає загальні сутнісні якості. Це є вірним і для національної економіки України, за роки еволюції якої просте товарне виробництво і капіталістичне виробництво набули деяких класичних, загальних для багатьох національних економік характеристик.

⁸ «Але там, де капіталістичне товарне виробництво пустило коріння, воно руйнує всі форми товарного виробництва, основою яких служили або власна праця виробника, або просто продаж у вигляді товару тільки надлишків продукту. Спочатку воно робить товарне виробництво загальною формою виробництва і потім поступово перетворює все товарне виробництво на капіталістичне виробництво». Тепер загальний товарний обіг охоплює як кругообороти індивідуальних капіталів, що взаємно переплітаються, так і обіг вартостей, що входять до сфери особистого споживання (Маркс, Енгельс, 1961, с. 40, 74).

Якщо врахувати, що так звані ФОП (фізичні особи-підприємці) є організаційно-правовою формою індивідуального товаровиробника — суб'єкта приватно-трудового привласнення засобів і результатів виробництва⁹, а малі, середні й великі підприємства представляють відповідні індивідуальні капітали — об'єкти приватнокапіталістичного привласнення, що мають різні організаційно-правові форми (партнерство, товариство з обмеженою відповідальністю, закрите або відкрите акціонерне товариство тощо), то в кількісному співвідношенні вони утворюють своєрідну піраміду (рис. 2). На її I ярусі розташовано ФОП, що презентують переважно просте товарне виробництво, на II — малі підприємства (МП), у тому числі мікропідприємства (індивідуальні капітали), на III і IV — відповідно, середні (СП) і великі (ВП) підприємства (індивідуальні капітали)¹⁰. Розподіл ФОП і підприємств за обсягом реалізованої продукції очікувано є прямо протилежним, і умовно його можна представити перевернутою неправильною пірамідою (рис. 3)¹¹. Судячи з розподілу обсягу реалізованої продукції, великий і середній індивідуальний капітал відіграє ключову роль у національній економіці й, безумовно, домінує над малим індивідуальним капіталом і простим товаровиробником. З одного боку, з урахуванням явного кількісного переважання останніх, великий і середній капітал має певну базу для поглинень і злиття, капіталізації

⁹ Слід мати на увазі, що з кон'юнктурних міркувань і з метою зниження податкового навантаження дехто з власників малих, середніх і навіть великих підприємств реєструють їх як ФОП, а також переконують найманих робітників зареєструватись як ФОП і тим самим набути формального статусу, що не відповідає реальному. Тут прийнято, що кількість подібних ФОП не є критично значимою для подальших висновків. Тим не менше, вважаємо за доцільне в державній статистиці виокремити категорію фізичних осіб-товаровиробників (ФОТ), які не є підприємцями (капіталістами), а ФОП як власників підприємств вважати підприємствами.

¹⁰ У 2023 р. загальна кількість суб'єктів господарювання в Україні склала 1 913 193, з них ФОП — 1 605 341, тобто 83,9 % від загальної кількості; кількість малих, середніх і великих підприємств — відповідно, 294 539 (15,4 %), 10 609 (0,6 %) і 2 704 (0,1 %) (розраховано автором за: Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності з розподілом за кількістю зайнятих працівників у 2016—2023 роках; Кількість діючих підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2010—2023 роки. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm (дата звернення: 04.06.2025)).

¹¹ У 2023 р. загальний обсяг реалізованої продукції суб'єктів господарювання становив 13 574 894 897,6 тис. грн, у тому числі ФОП — 118 527 847,8 тис. грн (0,9 %), великих підприємств — 4 796 986 398,9 тис. грн (35,3 %), середніх підприємств — 5 990 514 360,3 тис. грн (44,1 %), малих підприємств — 2 668 866 290,6 тис. грн (19,7 %) (розраховано автором за: Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності з розподілом за кількістю зайнятих працівників (2016—2023); Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010—2023). *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm (дата звернення: 04.06.2025)).

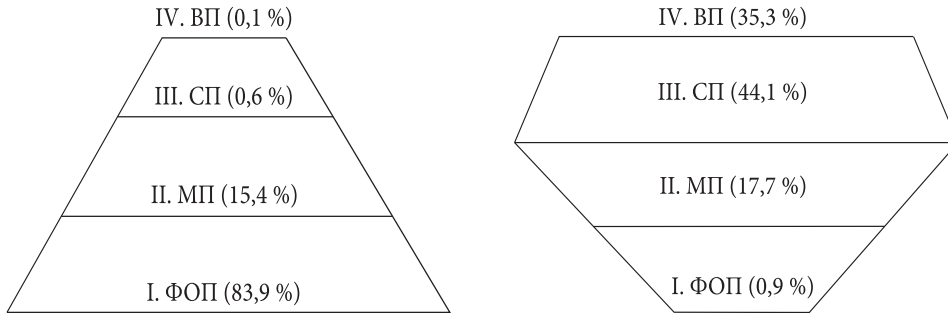

Рис. 2. Частка кількості підприємств і ФОП у загальній кількості суб'єктів господарювання у 2023 р., %

Джерело: побудовано автором за: Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (дата звернення: 04.06.2025).

Рис. 3. Розподіл суб'єктів господарювання за обсягом реалізованої продукції у 2023 р., %

Джерело: побудовано автором за: Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (дата звернення: 04.06.2025).

простого товарного виробництва¹². З іншого, малий індивідуальний капітал має перспективи укрупнення, а ФОП — перетворення власних ресурсів на індивідуальний капітал.

Таким чином, представлений розподіл індивідуальних капіталів у національній економіці не виключає їх поступально-поворотного і послідовно-паралельного руху, простого, розширеного і звуженого відтворення. Очевидно, це вірно і для національної складової індивідуального капіталу, що діє в національній економіці¹³. Але ж якими є її характеристики, якою є її частка не тільки в індивідуальному, а й у суспільному капіталі країни? Оскільки офіційна державна статистика не містить безпосередньої відповідної інформації, звернемося до деяких опосередкованих, непрямих даних і оцінок.

За даними компанії Visit Ukraine Today, у 2024 р. в Україні функціонувало 6520 підприємств з участю іноземного капіталу, тобто не більше 2,3 % від їх загальної кількості¹⁴. Якщо ж взяти до уваги підприємства, у статутному капіталі яких частка іноземного капіталу становить менше 10 %, то кількість змішаних національно-іноземних підприємств або *національно-іноземних індивідуальних капіталів* (НПК) буде значно більшою. Абсолютна кількісна перевага національних підприємств або НПК не повинна вводити в оману.

¹² Мається на увазі природна трансформація простого товарного виробництва в капіталістичне.

¹³ Початкова безпрецедентна відкритість національної економіки незалежної України унеможливило абстрагування від зазначених зовнішньоекономічних зв'язків.

¹⁴ В Україні майже 3000 компаній працюють з іноземним капіталом: де і в яких галузях вони найпоширеніші. Visit Ukraine. 2024. 18 чер. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/4148/almost-3000-companies-operate-in-ukraine-with-foreign-capital-where-and-in-what-industries-are-they-most-common#kompaniyi-za-regionami> (дата звернення: 04.06.2025). Ідеться про компанії, зареєстровані у відповідному Українському реєстрі.

Таблиця 1. Перелік деяких найбільших ТНК з різних сфер діяльності в Україні

ТНК	Характеристика
METRO Group	Німецька роздрібна мережа. Станом на 2023 р. частка компанії на українському ринку роздрібною торгівлі становила близько 12 %
Auchan	За оцінками, у 2025 р. частка компанії на українському ринку роздрібною торгівлі становила понад 10 %
McDonald's	У 2023 р. охоплював понад 50 % ринку фаст-фуду в Україні
PepsiCo	Компанія займає значну частку українського ринку безалкогольних напоїв, зокрема, виробляє такі популярні бренди, як Pepsi, Mirinda і 7UP
Coca-Cola	Компанія виробляє напої Coca-Cola, Fanta і Sprite і займає значну частку українського ринку безалкогольних напоїв
Carlsberg	Українська дочірня компанія Carlsberg Ukraine займає понад 30 % ринку пива в Україні
JT International	У 2023 р. частка компанії у загальному виробництві тютюнових виробів в Україні становила близько 22 %

Джерело: Гаврилюк, Булик, 2025, с. 12; Transnational corporations (TNC). United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). URL: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/> (дата звернення: 05.01.2025).

По-перше, більшість НПК є великими або середніми¹⁵, отже, їх частка в загальному обсязі реалізованої продукції навряд чи значно поступається такій НПК. *По-друге*, провідні українські ТНК (ФПГ «СКМ», DCH, НВГ «Інтерпайп», ВАТ «Укрнафта», ІСД, КК «Roshen», Корпорація «УкрАВТО»), безумовно, домінують у провідних галузях і видах діяльності, справляючи суттєвий вплив на економіку в цілому. *По-третє*, неможна недооцінювати роль глобальних (за сферою експансії) іноземних ТНК (табл. 1)¹⁶, які представляють надвеликий чистий іноземний індивідуальний капітал і навряд чи мають намір віддавати українським ТНК і великим НПК роль атрактора і модератора для менших за розмірами НПК і НПК.

Отже, це свідчить про достатньо виразні ознаки домінування в економіці України національно-іноземного індивідуального капіталу та іноземного індивідуального капіталу над національним індивідуальним капіталом. Відповідно, у суспільному капіталі країни національна складова не є безумовно провідною¹⁷. Однак, з огляду на кількість, «живучість» й активність

¹⁵ Наприклад, «Метінвест», ДТЕК, Fozzy Group та ін.

¹⁶ В Україні функціонують не менше 30 ТНК, котрі мають більше 7000 представництв і філій (Гаврилюк, Булик, 2025, с. 12).

¹⁷ Очевидна обережність цієї констатації пояснюється дефіцитом відповідних статистичних і польових досліджень.

Таблиця 2. Частка обсягу продажів підприємствами оптової і роздрібною торгівлі товарів, вироблених на території України, %

Показники	2017	2020	2021	2022	2023
Частка обсягу продажів підприємствами оптової торгівлі товарів, р а з о м	43,7	42,9	43,3	38,9	36,1
у тому числі					
продовольчих	76,8	72,6	71,6	70,8	68,1
непродовольчих	37,2	36,5	38,1	31,2	28,6
Частка обсягу продажів підприємствами роздрібною торгівлі товарів, р а з о м	52,3	53,4	53,1	—	—
у тому числі					
продовольчих	82,2	79,4	77,6	—	—
непродовольчих	32,6	32,0	34,5	—	—

Джерело: складено автором за: Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі (2005—2023). *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/spr.htm (дата звернення: 07.06.2025); Частка продажу підприємствами роздрібною торгівлі товарів, що вироблені на території України (2017—2021). *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sr/chprt/chprt2017_u.htm (дата звернення: 07.06.2025).

національних індивідуальних капіталів, таке домінування не можна вважати стратегічно критичним і необоротним.

Для більшої повноти загального емпіричного бачення відтворення капіталу в національній економіці наведені окремі дані про національне та іноземне виробництво продукції необхідно доповнити такими про сферу обігу¹⁸. Скористаємось доступною статистичною інформацією і даними про внутрішню і зовнішню торгівлю України¹⁹, її ВВП і ВНД. Нас цікавить, перш за все, її національна складова²⁰. За відсутності прямих даних задовольнятимось непрямими характеристиками і показниками. Так, про обсяг внутрішньої торгівлі може непрямо свідчити загальний обсяг реалізованої продукції підприємств, якщо від нього відняти обсяг експорту товарів і послуг і додати до нього (обсягу реалізованої продукції) обсяг імпорту товарів і послуг. Дуже приблизним показником частки іноземної складової внутрішньої торгівлі

¹⁸ «Капітал робить свій власний кругообіг у сфері загального товарного обігу» (Маркс, Енгельс, 1961, с. 56).

¹⁹ У статистиці торгівлі за товарними групами неважко знайти дані, що відповідають обігу товарів (наприклад, торгівля товарами особистого споживання) і обороту капіталу (наприклад, торгівля машинами і обладнанням). Однак навряд чи можна розраховувати на повну відповідність конкретних даних про торгівлю змісту вказаних категорій.

²⁰ Вважатимемо, що національна складова торгівлі включає продукцію, що реалізується власне національними, національно-іноземними та іноземно-національними підприємствами (індивідуальними капіталами), які функціонують на території України.

можна вважати відношення обсягу імпорту товарів і послуг до визначеного обсягу внутрішньої торгівлі. У 2023 р. зазначений показник склав 27,7 %. Отже, частка національної складової у внутрішній торгівлі оцінюється в 72,3 %²¹ і демонструє тенденцію до зниження. Останнє підтверджується поступовим скороченням обсягу продажів національними підприємствами оптової і роздрібною торгівлі товарів, вироблених на території України (табл. 2).

Отримані прямі й непрямі дані свідчать про поступове зниження ролі національного товарного капіталу на внутрішньому ринку, що відповідає умовам значної, якщо не надмірної, відкритості національної економіки. Так, у 2024 р. частка експорту та імпорту у ВВП України склала 77,8 %, частка експорту — 29,4 %. Не секрет, що подібні значення є характерними для багатьох малих відкритих економік. Наприклад, частка експорту у ВВП Польщі у 2023 р. дорівнювала 57 %.

У великих відкритих економіках експортна орієнтація національного капіталу є відчутно меншою. Наприклад, у США частка експорту у ВВП у 2024 р. становила 13,9 %, у Китаї — 20,02 %²². Про значну орієнтацію національного капіталу на іноземні ринки й присутність іноземного капіталу в національній економіці свідчить і перевищення у 2023 р. валовим національним доходом України валового національного продукту (відповідно, 6813 697 млн грн і 6 627 961 млн грн)²³. Для порівняння: у 2024 р. ВВП США (29,18 трлн дол.) перевищив ВНД США (23,62 трлн дол.) на 5,56 трлн дол.²⁴

Не применшуючи значимості експансії українського транснаціонального капіталу за державні кордони, слід констатувати, що в умовах надлишкової відкритості національної економіки і жорсткої конкуренції на власній території з іноземним і транснаціональним капіталом національний індивідуальний, у тому числі державно-приватний, капітал практично втратив контроль над ключовими ресурсами країни, не зміг запобігти закриттю ба-

²¹ Розраховано автором за: Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів у 2014—2023 роках. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>; Структура ВВП України за кінцевим використанням з 2005 по 2024 р. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2023/> (дата звернення: 05.06.2025 р.).

²² Розраховано автором за: Структура ВВП України за кінцевим використанням з 2005 по 2024 р. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2023/> (дата звернення: 08.06.2025 р.).

²³ Валовий національний дохід за 2023 рік. Валовий внутрішній продукт за 2023 рік. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.06.2025). Якби вітчизняна статистика дозволяла розраховувати продукт двох підрозділів А. Покритана (Покрытан, Лапин, 1982, с. 114—162), то, з урахуванням його (продукту) змісту, можна було б навести додаткові кількісні аргументи на користь значної сировинної експортної орієнтації національної економіки.

²⁴ ВВП і ВНД США у 2024 р. URL: https://www.google.com/search?q=%D0%92%D0%92%D0%9F+%D1%96+%D0%92%D0%9D%D0%94+%D0%A1%D0%A8%D0%90+%D1%83+2024+%D1%80.+URL%3A+https%3A%2F%2Fwww.google.com%2Fsearch%3Fq%3D%D0%25D&rlz=1C1GCEU_ruUA1113UA112 (дата звернення: 08.06.2025).

гатьох конкурентоспроможних промислових підприємств (зокрема, і оборонного значення), не підтримує належним чином конкурентоспроможність вітчизняної науки і освіти, одним словом, не забезпечує власного імперативного домінування над іноземним і транснаціональним капіталом.

ПРО НАЦІОНАЛЬНУ СКЛАДОВУ КРУГООБОРОТУ І ОБОРОТУ ГРОШОВОГО КАПІТАЛУ

Щоб розібратись у глибинних причинах порівняно низької конкурентоспроможності національного капіталу, не слід обмежуватися наведеним емпірико-теоретичним баченням окремих характеристик його відтворення. Необхідно й доречно звернутися до Марксової фундаментальної теоретичної моделі (схеми) відтворення капіталу — його кругообороту і обороту. В короткій статті неможливо реалізувати її (моделі) науково-дослідницький потенціал, однак її найбільш актуальні положення і наслідки з них потребують осмислення і переведення в теоретико-прикладну площину²⁵.

Кругооборот і оборот капіталу доречно й допустимо вважати важливими змістовими формами відтворення капіталу. Представлений короткий теоретичний екскурс дозволяє без подальших докладних пояснень розглядати стадії кругообороту суспільного капіталу і кругооборот його функціональних форм з акцентом на їх національній складовій. У змісті першої стадії кругообороту промислового капіталу $G - T$ (ЗВ, РС) ... і кругообороту грошового капіталу $G - T$ (ЗВ, РС) ... П ... $T' - G'$ нас цікавлять, перш за все, джерела і грошового капіталу G у цілому, і тієї його частини, яка призначена для *розширеного відтворення* промислового капіталу (далі — $\Delta G_{рв}$), а також витoki з них, оскільки саме вони відомим чином впливають на необхідні для нього (роз-

²⁵ Як відомо, кругооборот капіталу є рухом капіталу у сфері виробництва й обігу, де він проходить три стадії, на яких набирає відповідних функціональних форм — грошової, продуктивної і товарної. Капітал, який у такий спосіб рухається, називають промисловим, незалежно від галузі або виду діяльності, які він охоплює. Зазвичай у процесі свого кругообороту промисловий капітал одночасно знаходиться на всіх стадіях останнього і у відповідних їм різних функціональних формах, причому кожна з них здійснює свій власний кругооборот. Тільки в єдності трьох кругооборотів реалізується безперервність усього процесу, тому рух і індивідуального, і суспільного капіталу, взятого як ціле, завжди являє собою єдність трьох кругооборотів. Кругооборот грошового капіталу представлено формулою

$$G - T \text{ (ЗВ, РС) ... П ... } T' (T + t) - G' (G + g),$$

де G, G' — грошовий капітал, ЗВ — засоби виробництва, РС — робоча сила, П — продуктивний капітал, T' — товарний капітал, t — приріст товарного капіталу, g — приріст грошового капіталу (додаткова вартість). Її прийнято вважати і формулою кругообороту всього промислового капіталу, оскільки в ній найбільш виразно визначено основну мету капіталістичного виробництва — зростання авансованої вартості капіталу. Кругооборот промислового капіталу, що розглядається не як окремий акт, а як безперервний періодичний процес, є оборот промислового капіталу (Маркс, Енгельс, 1961, с. 55, 64, 106, 159—160).

Таблиця 3. Чистий прибуток (збиток) і капітальні інвестиції підприємств України у 2013—2023 рр., грн

Роки	Чистий прибуток (+), збиток (-)	% до попереднього року	Капітальні інвестиції, усього	% до попереднього року	Капітальні інвестиції у машини і обладнання	% до попереднього року	Співвідношення чистого прибутку і капітальних інвестицій, %
2013	-22 839 743,6	—	222 671 032	—	94 740 863	—	—
2014	-590 066 944,5	—	183 954 497	82,61	79 157 302	83,55	—
2015	-373 516 013,2	—	218 801 758	118,94	98 857 091	124,89	—
2016	29 705 020,1	—	288 142 597	131,69	148 266 741	149,99	103,09
2017	168 752 792,7	—	366 116 303	127,06	204 952 111	138,23	46,09
2018	288 305 468,1	170,84	480 314 142	131,19	246 713 668	120,38	60,02
2019	523 779 001,5	181,68	533 728 974	111,12	249 527 603	101,14	98,14
2020	68 054 905,5	12,99	409 065 379	76,64	201 209 061	80,64	16,64
2021	885 276 479,5	1 300,83	545 219 654	133,28	267 478 323	132,94	162,37
2022	-276 277 742,8	—	344 303 239	63,15	180 498 356	67,48	—
2023	427 672 584,2	—	520 187 646	151,08	271 251 163	150,28	82,22
Разом чистий прибуток	2 391 546 251,6		4 112 505 221		2 149 584 034		58,15

Джерело: розраховано автором за: Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (без урахування банків) за 2010—2023 роки. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm; Капітальні інвестиції підприємств за видами економічної діяльності у 2012—2023 роках. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ios_19.htm (дата звернення: 11.06.2025).

ширеного відтворення) засоби виробництва (ЗВ) — ЗВрв і робочу силу (РС) — РСрв як об'єкти купівлі-продажу і складові продуктивного капіталу.

На відміну від масової приватизації підприємств 1990-х років, коли їх капіталістичними власниками, або, як нині прийнято говорити, підприємцями, часто ставали випадкові й непідготовлені суб'єкти, а головним джерелом їх грошового капіталу була валова виручка від реалізації продукції приватизованих державних підприємств, у сучасних умовах у більшості випадків національними підприємцями стають прості, тобто некапіталістичні, товаровиробники, котрі проходять природний шлях від малих розмірів своїх підприємств до середніх, від середніх — до великих, поступово й не без проблем опановуючи науку і мистецтво власника, відповідно, малого, середнього і великого індивідуального промислового капіталу (див. рис. 2).

Початковий грошовий капітал багатьох з простих товаровиробників утворюють їх валові доходи, отримані власною працею, часто завдяки жорсткій самоексплуатації²⁶. На жаль, такі доходи нових підприємців, що трансформуються в грошовий капітал, не фіксуються статистикою, і поки що важко ідентифікувати майбутніх українських гейтсів і цукербергерів, однак, судячи по значній кількості діючих ФОП (у 2024—2019 рр. вона змінювалася в інтервалі 1,47—1,97 млн од.²⁷), конкурентна соціальна база національного капіталу є досить значимою²⁸, так само як і, насмілимося припустити, обсяг трудових доходів, що перетворюються на грошову форму майбутнього промислового капіталу.

Важливим джерелом ΔГрв є частина додаткової вартості грв у формі відповідної частини прибутку (Прв), отриманої після закінчення попереднього кругообороту національного капіталу. Непрямо оцінити роль Прв у розширеному відтворенні останнього можна, по-перше, за динамікою сукупного чистого прибутку (збитку) підприємств (табл. 3). Як бачимо, у 2013, 2014, 2015 і 2022 рр. вони мали сукупний збиток, а динаміка сукупного чистого прибутку у 2016—2021 рр. і 2022 р. була різноспрямованою, що навряд чи відповідає потребам сталого і якісного розширення виробництва; по-друге, за співвідношенням чистого прибутку підприємств та їх капітальних інвестицій (у тому числі в машини і обладнання) (табл. 3). У період з 2013 по 2023 р., згідно з розрахунками: а) сукупний чистий прибуток усіх підприємств перевищив сукупні капітальні інвестиції у машини і обладнання на 11,26 %, що свідчить про наявність певного обсягу національного Прв як джерела ΔГрв; б) сукупний чистий прибуток підприємств склав 58,15 % сукупних капітальних ін-

²⁶ Як тут не згадати перших німецьких бюргерів, французьких буржуа, американських колоністів-фермерів та інших учасників трудового, а не грабіжницького первісного нагромадження капіталу.

²⁷ Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2014—2023). *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (дата звернення: 09.06.2025).

²⁸ У цьому сегменті національної економіки цілком реальною є передумова домінування вільної конкуренції ФОП.

вестицій, що свідчить про існування їх інших джерел. У даному випадку йдеться не стільки про кошти державного і місцевих бюджетів²⁹, населення і нерезидентів, скільки про амортизаційні відрахування.

Строго теоретично, за прийнятих раніше передумов і припущень, амортизаційні відрахування призначалися виключно для відшкодування зношеного основного капіталу, коли настає термін його заміни *in natura*. На практиці ж їх частина часто використовується для його модернізації до зазначеного терміну, що функціонально наближає їх до прибутку. З формально-логічної точки зору в наявності протиріччя теорії і практики. Однак діалектичний підхід дозволяє пояснити його прийнятим у теорії рівнем сходження від абстрактного до конкретного й запропонувати теоретичне пояснення, відповідне новому рівню зазначеного сходження, дуже наближеному до практики.

Якщо зняти припущення про відсутність технічного прогресу і рівності авансованого (застосованого) й спожитого основного капіталу, то стає теоретично зрозумілою можливість використати частину амортизаційних відрахувань («запасного грошового фонду»), «...щоб розширити підприємство або зробити в машинах удосконалення, які підвищать їх ефективність... Таке відтворення в розширеному масштабі впливає не з нагромадження — не з перетворення додаткової вартості на капітал, а із зворотного перетворення вартості, яка, відгалузившись, відокремившись у грошовій формі від тіла основного капіталу, перетворилася на новий — на додатковий або більш ефективний основний капітал того самого роду» (Маркс, Енгельс, 1961, с. 176). Тому цілком зрозумілими є глобальне поширення прискореної амортизації і доцільність її використання національними підприємствами.

Часткове зняття передумови про купівлю-продаж товарів за вартістю дозволяє припустити можливість використання як джерела ΔG різниці між сукупною вартістю робочої сили найманих робітників, зайнятих на національних підприємствах, і величиною їх заробітної плати як «ціни праці». Про що йдеться? Якщо виходити з того, що грошовий капітал G' утворюється в результаті продажу продукції, виробленої національними підприємствами, за її вартістю, а сукупна заробітна плата зайнятих на них найманих робітників поступається сукупній вартості їх робочої сили, то величина неоплаченої вартості робочої сили, тобто недоплаченої заробітної плати, може бути використана для розширення виробництва. На жаль, доступна статистична інформація й фактичні дані не дозволяють достатньо точно визначити вказані величини амортизаційних відрахувань і неоплаченої вартості робочої сили. Однак можна зробити приблизні й непрямі оцінки. Так, якщо врахувати, що в складі капітальних інвестицій підприємств і організацій у 2016—2023 рр. середня частка власних коштів становила 69,08 %³⁰, а середня

²⁹ У даному випадку передумова невтручання держави залишається в силі.

³⁰ Розраховано автором за: Капітальні інвестиції за джерелами фінансування у 2017—2024 рр. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/kindj/arh_kindj_2021_u.html (дата звернення: 12.06.2025).

частка чистого прибутку — 58,15 % (див. табл. 3), то шукана середня частка амортизації і несплаченої вартості робочої сили дорівнювала 10,93 %. За цей самий період середня частка кредитів та інших запозичень підприємств у їх капітальних інвестиціях перевищила 5 % (5,2 %) ³¹. У загальному випадку з позицій інтересів національного суспільного капіталу використання кредитних ресурсів як джерела його розширеного відтворення є цілком прийнятним, але не безумовним. По-перше, основу й левову частку цих ресурсів має утворювати саме національний, а не іноземний «потенційний грошовий капітал» (Маркс, Енгельс, 1961, с. 515) ³². Його (потенційного капіталу) вільний перелив між національними індивідуальними капіталами в результаті його зростання і «сегментації» (Маркс, Енгельс, 1961, с. 515), який (перелив) покликана забезпечити національна грошово-кредитна система, сприяє не тільки запобіганню його (потенційного капіталу) консервації у вигляді скарбу, але й певній консолідації національного суспільного капіталу перед жорсткою конкуренцією з іноземним капіталом. По-друге, принципово важливою є пропорційність обсягу кредитної грошової маси і обсягу національного потенційного грошового капіталу. Інфляційно-каталізуюча роль значного перевищення першим останнього є добре відомою і очевидною в умовах сучасної фінансїалізації.

З одного боку, незначна частка коштів інвесторів-нерезидентів у капітальних інвестиціях підприємств (її середня величина до 2017—2024 рр. не перевищила 0,4 % ³³) підтверджує виконання першої умови. З іншого, значна поточна кредитна заборгованість підприємств, яка з 2015 по 2023 р. зросла у 2,2 разу, сягнувши астрономічної суми в 4,9 млрд грн ³⁴, сигналізує про серйозні проблеми взаємодії реального і грошово-кредитного секторів національної економіки. До деяких з них повернемося далі, а тут акцентуємо увагу ще на одному можливому джерелі ΔГрв.

Ідеться про прямі іноземні інвестиції (ПІІ) у національну економіку України. У 2023 р. їх величина оцінювалася в 4,247 млрд дол., у 2024 р. — 3,329 млрд дол, що кратно перевищує розмір власного капіталу українських підприємств ³⁵. Звісно, капітальна частина ПІІ, а також реінвестована частка

³¹ Розраховано автором за: *там само*.

³² Мається на увазі та частина грошового капіталу, яка тимчасово знаходиться поза кругооборотом і оборотом даного індивідуального і/або суспільного капіталу. Далі ми повернемося до його характеристики.

³³ Розраховано автором за: Капітальні інвестиції за джерелами фінансування у 2017—2024 рр. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/kindj/arh_kindj_2021_u.html (дата звернення: 12.06.2025).

³⁴ Розраховано автором за: Поточні зобов'язання і забезпечення підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2013—2023 роки. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (дата звернення: 14.06.2025).

³⁵ Непрямо це свідчить про економічну міць іноземного капіталу порівняно з національним.

прибутку³⁶ є важливими джерелами відтворення капіталу. Але якого саме? Згадаємо: індивідуальний капітал підприємства є іноземно-національним, якщо частка національного співвласника в статутному капіталі є меншою від частки іноземного співвласника, і національно-іноземним — якщо частка національного співвласника перевищує частку іноземного співвласника. Якщо мати на увазі, що частки прибутку, які привласнюються національним та іноземним співвласникам, є пропорційними їх частці в статутному капіталі, то джерелом національної ΔГрв може вважатися лише частка прибутку, яка привласнюється національним співвласником. Це вірно і по відношенню до частини недоплаченої заробітної плати найманих робітників, що привласнюється національним співвласником.

За умов іноземного інвестування інтересам національного суспільного капіталу відповідає національно-іноземний характер індивідуального капіталу підприємств, у тому числі комерційних банків, оскільки в протилежному випадку можливою є асиміляція кругообороту національного капіталу кругооборотом іноземного капіталу. Звісно, буде помилкою недооцінювати (отже, важливо використовувати) відомий позитивний вплив передового іноземного капіталу на національний, але, подібно до того, як харчові добавки поліпшують якість їжі, не заміщуючи її, оскільки таке заміщення є смертельним для організму, іноземний капітал має використовуватися не як повний субститут національного капіталу, а як його корисний і ведений комплемент. Так само частка приватних переказів українських громадян з-за кордону може слугувати додатковим, а не основним джерелом розширеного відтворення національного капіталу, звичайно, за умови задіяння відповідних механізмів їх конвертації у капітальні інвестиції.

Досвід динамічних економік, які розвиваються, показує, що оптимальна наповненість розглянутих джерел³⁷ та їх ефективне використання дозволяють забезпечити стале розширене відтворення національного капіталу, про що свідчить, зокрема, висока частка валового нагромадження у ВВП. Як відомо, у Китаї протягом багатьох років вона підтримується на рівні 40 %. Навпаки, рівень у 13—19 % ВВП, безумовно, є недостатнім для економіки країни, яка розвивається і веде тяжку війну. Частка валового нагромадження у ВВП України у 2022 р. дорівнювала всього 12,6 %, у 2023 р. — 15,1, у 2024 р. — 18,6 %³⁸, що, незважаючи на позитивну динаміку, чітко сигналізує про низький рівень наповненості згаданих джерел, значні витоки з них і їх (джерел) недостатньо раціональне використання. Ідеться не про витоки на кшталт резервного грошового фонду нагромадження, який призначено не для трансформації у продуктивний капітал, а для згладжування порушень

³⁶ За даними Інституту системних статистичних досліджень, у 2023 р. ця частина становила 58 %, а у 2024 р. — 61 %.

³⁷ Оптимальна в тому сенсі, що величина приросту того чи іншого джерела не повинна поступатися величині необхідного для цього приросту витрат.

³⁸ Структура ВВП України за кінцевим використанням з 2005 по 2024 р. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2023/> (дата звернення: 14.06.2025).

процесу кругообороту капіталу і входить у сам цей процес³⁹. Наприклад, якщо термін трансформації товарного капіталу в грошовий (Γ' – Γ'') перевищує нормативний термін, то частина резервного фонду може зайняти місце необхідного грошового капіталу або його частини (Маркс, Енгельс, 1961, с. 88—89). Зрозуміло, в умовах економічної нестабільності, невизначеності й перманентної «форс-мажорності» відносна величина цього фонду має зростати і, відповідно, повинна скорочуватися величина $\Delta\Gamma_{рв}$, але грошові ресурси не залишають кругооборот даного індивідуального капіталу⁴⁰.

Акцентуємо увагу на витоках іншого типу (паралельно уточнюючи деякі пов'язані з ними положення і поняття) — витоках безпосередньо з процесу кругообороту і обороту капіталу, які знекровлюють його.

I. Оскільки в Γ' як результаті кругообороту грошового капіталу згасає процес його утворення, зникає пряме відношення до продуктивного капіталу Π , а Γ' відтоді існує самостійно, сам по собі (Маркс, Енгельс, 1961, с. 48, 49), остільки, завершуючи один кругооборот, він аж ніяк не обов'язково починає наступний кругооборот і може знайти собі інше, «більш достойне» застосування, ніж трансформація в Π . Існують принаймні три варіанти такого застосування, які добре відомі й в Україні.

Перший: видатки Γ' на особисте споживання, головним чином демонстраційно-престижне. Оскільки більшість його предметів — автомобілі, ювелірні вироби, одяг світових брендів, твори мистецтва тощо — мають іноземне походження, остільки грошовий капітал, що виріс на національному ґрунті, живить кругооборот іноземного капіталу.

Другий: природне бажання власника Γ' примножити його з мінімальними витратами завдяки «спекулятивній лихоманці» й «без посередництва процесу виробництва» (Маркс, Енгельс, 1961, с. 62), тим більше якщо дохідність спекулятивних інструментів є вищою за рентабельність виробництва. Наприклад, в Україні середня дохідність гривневих ОВДП перевищує 15 %, вдалі валютні спекуляції, у тому числі на ринках Forex і криптовалют, обі-

³⁹ У державній статистиці близьким за змістом зазначеному резервному фонду нагромадження є «резервний капітал та інші резерви» як частина власного капіталу підприємства. У 2023 р. величина цього капіталу та інших резервів підприємств України становила 84 850 262,1 грн, або 1,8 % від величини власного капіталу підприємств України (Власний капітал підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2013—2023 роки. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (дата звернення: 15.06.2025)).

⁴⁰ В Україні відносна величина зазначеного фонду демонструє іншу динаміку. У 2020 р. вона дорівнювала 2,3 %, тобто була на 0,5 % вищою, ніж у воєнному 2023 р. Правда, абсолютна величина резервного капіталу та інших резервів підприємств України у 2023 р. зросла порівняно з 2020 р. на 10,1 % (розраховано автором за: Власний капітал підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2013—2023 роки. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (дата звернення: 15.06.2025)).

цяють значно більші бариші, тоді як середній рівень рентабельності всієї діяльності підприємств становить лише 4,5 %⁴¹. Бар'єри ж для вступу в рентабельніші галузі й види діяльності (добувну, текстильну, фармацевтичну тощо) пересічним підприємцям подолати дуже важко, тому не дивно, що обсяги операцій з ОВДП зростають, а ефект витіснення капітальних інвестицій державним боргом, на якому акцентував увагу М. Туган-Барановський, стає більш значущим.

Зрозуміло, на демонстраційно-престижне споживання і спекулятивні операції може направлятися не вся маса Γ' , а лише її певна частина, однак це не змінює суті справи: або вся маса Γ' , або її частина являють собою безпосередній витік з кругообороту даного індивідуального капіталу і $\Delta\Gamma$ як джерела його розширеного відтворення лише з тією різницею, що в першому випадку оборот індивідуального капіталу припиняється, а в другому — продовжується, але за гірших умов.

Третій: формування особливого грошового капіталу, який К. Маркс називав «потенційним» (Маркс, Енгельс, 1961, с. 505—508), а М. Туган-Барановський — «вільним» (Туган-Барановський, 2004, с. 60; Сливка, 2015, с. 149—150) і який набирає форми позичкового капіталу, розміщуючись, головним чином, на відповідних рахунках комерційних банків. У К. Маркса основу потенційного капіталу складає частина додаткового капіталу g ($\Gamma' = \Gamma + g$), а М. Туган-Барановський у вільний капітал включав частину прибутку промисловців і капіталізовану частину доходів інших класів. Поряд з тим, з урахуванням сучасної практики, у складі потенційного або вільного капіталу доречно враховувати також амортизаційні відрахування підприємств і кошти для періодичної виплати заробітної плати, які нагромаджуються на відповідних рахунках підприємств у банках для наступного використання за призначенням.

Такими є основні складові потенційного або вільного капіталу, який належить національним підприємцям, знаходиться всередині країни і може вважатися національним. Якщо погодитися з В. Зимовцем (2025, с. 168—169) і включити до складу вільного капіталу, поряд з резервами банків, також тіньовий ліквідний капітал, розміщений за межами країни, то величина вільного капіталу склала б у 2023 р. 66,0 млрд дол., у тому числі розміщеного всередині країни — 22,9 млрд дол., що, відповідно, у 1,85 і 2,34 разу більше, ніж у 2021 р., і в 5 разів і 3,88 разу — ніж у 2013 р.

⁴¹ Інформація щодо умов випуску облігацій внутрішніх державних позик, які знаходяться в обігу станом на 01 липня 2025 року. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/ovdp-shho-perebuvajut-v-obigu>; Грошово-кредитна та фінансова статистика, грудень 2024 року. Національний банк України. 15 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MFS_2024-12.pdf?v=14; Рентабельність операційної та усієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010—2023). *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (дата звернення: 17.06.2025).

II. Поряд з позначеними у п. I витоками з кругообороту і обороту капіталу, але не з власне товарного обігу, існують витоки і з першого, і з другого. Ідеться про прихований грошовий капітал, тобто про гроші у формі скарбу, які розміщено їх власниками в безпечному, з їх точки зору, місці, щоб у визначений зручний момент перетворити їх на дійсно функціонуючий капітал і розпочати новий кругообіг капіталу або включитися до вже існуючого. Прихований грошовий капітал може формуватися з різних джерел: трудових доходів простих товаровиробників, прибутку, амортизаційних відрахувань, недоплаченої заробітної плати, приватних переказів з-за кордону та ін. Як правило, їх власники звертаються до такого докапіталістичного способу нагромадження і збереження багатства з причин недовіри до існуючих капіталістичних способів в умовах економічної кризи, політичної нестабільності, військових дій тощо. Подібним чином поводяться й багато громадян України — не тільки наймані робітники, фізичні особи-підприємці, а й власники підприємств, у тому числі великих. За різними оцінками, розмір прихованого капіталу, що знаходиться в Україні, становить від 50 до 100 млрд дол.

Отже, з урахуванням оцінок величин потенційного (вільного) грошового капіталу (66 млрд дол. у 2023 р.) і прихованого грошового капіталу (50—100 млрд дол.), загальна величина витоків з кругообороту і обороту національного капіталу щороку сягає від 116 до 166 млрд дол. Зрозуміло, за сприятливих обставин значна частина витоків може трансформуватися в джерела розширеного відтворення національного капіталу в цілому і продуктивного зокрема.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на значну кількість українських ФОП, малих, середніх і великих підприємств з виключно національним капіталом, національна складова поки що не є домінуючою в суспільному капіталі й товарному обігу країни. Імперативною передумовою забезпечення впевненого домінування національного капіталу є розширене відтворення національного продуктивного і товарного капіталу на основі ефективного використання, перш за все, внутрішніх джерел і запобігання невинуватим витокам з них. Більш докладно зазначену проблематику розглянемо в наступній статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Геєць, В. (2025). Трансформація змісту і структури економічної соціалізації у системі «держава — власність». *Економіка України*. 68. 07(764). 03—25. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.07.003>
- Зверяков, М. (2025a). Формування моделі повоєнного економічного розвитку на основі відтворювального підходу. *Економіка України*. 68. 11(768). 03—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.11.003>
- Зверяков, М. (2025b). Створення керованої моделі прискореного розвитку на неопіндустріальній основі. *Економіка України*. 68. 12(769). 03—19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.12.003>

- Гриценко, А. (Ред.) (2024). Економічні суперечності глобалізації та локалізації: форми руху і розв'язання. Кол. моногр. НАН України; ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»; ДННУ «Академія фінансового управління». Київ. 580 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1P3gV3eUg_p0ZQZg4RzJZ78NkBNltV8gg/view???
- Маркс, К., Енгельс, Ф. (1960). Капітал. Критика політичної економії. Т. 1. Твори. Т. 23. 828 с.
- Маркс, К., Енгельс, Ф. (1961). Капітал. Критика політичної економії. Т. 2. Твори. Т. 24. 589 с.
- Туган-Барановский, М. (1914). Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. СПб. 466 с.
- Туган-Барановский, М. (2004). Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. Киев, Наукова думка. 368 с.
- Покрытан, А. (1965). Вопросы воспроизводства общественного продукта. Киев. 188 с.
- Зверяков, М., Жданова, Л., Шараг, О. (2019). Основний капітал у парадигмі нової індустріалізації: відтворювальний аспект. Одеса, Астропринт. 204 с.
- Жданова, Л. (2014). Відтворення і нагромадження капіталу: теорія, методологія, економічна політика. Моногр. Одеса, Астропринт. 296 с.
- Piketty, T. (2014). Capital in the Twenty-First Century. Harvard University Press. 686 p. <https://doi.org/10.4159/9780674369542>
- Sraffa, P. (1960). Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory. Cambridge, University Press. 131 p. URL: https://www.nuevatribuna.es/media/nuevatribuna/files/2013/04/15/production_of_commodities_by_means_of_commodities.pdf
- Подлесная, В. (2016). Логико-исторические основания формирования социально-экономических циклов. Моногр. Киев, НАН Украины, ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины». 344 с.
- Науменко, М. (2003). Ринкові критерії оцінки ефективності відтворення капіталу підприємства. *Коммунальное хозяйство городов. Серия: Экономические науки*. Вып. 50. С. 65—70. URL: <https://khges.kname.edu.ua/index.php/khges/uk/article/view/3850/3829>
- Пронько, Л. (2022). Особливості відтворення людського капіталу сільських територій. *Продовольчі ресурси*. Т. 10. № 18. С. 266—272. <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-26>
- Карпук, А., Голян, В., Буценко, Р. (2023). Відтворення основного капіталу лісового господарства в умовах цифровізації, євроінтеграції та децентралізації: еколого-економічні аспекти. *Бізнес Інформ*. Вип. 5. С. 113—120. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-5-113-120>
- Гаврилюк, І., Булик, М. (2025). Оцінка діяльності іноземних ТНК на території України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. Т. 36(75). № 1. С. 11—15. <https://doi.org/10.32782/2523-4803/75-1-2>
- Глущенко, С., Івахненко, С., Демків, С. (2021). Банківське кредитування в Україні та його моделювання методами системної динаміки. *Економіка і прогнозування*. № 2. С. 101—127. <https://doi.org/10.15407/eip2021.02.101>
- Покрытан, А., Лапин, В. (1982). Фонд возмещения I подразделения и проблема сбалансированности. М., Экономика. 167 с.
- Сливка, Т. (2015). Концепція «вільного капіталу» теорії економічної кон'юнктури М.І. Туган-Барановського. У: М.І. Туган-Барановський: вчений, громадянин,

державотворець. До 150-річчя від дня народження. Відп. ред. В.В. Небрат. Київ, Наукова думка. 363 с. С. 149—156.

Зимовець, В. (2025). Кругообіг капіталу в Україні у світлі положень теорії криз М. Туган-Барановського. У: Наукова спадщина Михайла Туган-Барановського як концептуальне підґрунтя суспільного розвитку. Зб. наук. праць. Н.А. Супрун (Гол. ред.). ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ. 434 с. С. 168—173. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Zh2NMCaqqEZsxVthwoUJRJdJMFZ9f2d4/view>

Надійшла 18.12.2025

Прорецензована 15.01.2026

Доопрацьована 21.01.2026

Підписана до друку 29.01.2026

REFERENCES

- Heyets, V. (2025). Transformation of the content and structure of economic socialization in the system “state — property”. *Economy of Ukraine*. 68. 07(764). 03—25. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.07.003> [in Ukrainian].
- Zveryakov, M. (2025a). Formation of post-war economic development model based on a reproductive approach. *Economy of Ukraine*. 68. 11(768). 03—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.11.003> [in Ukrainian].
- Zveryakov, M. (2025b). Creating a controlled model of accelerated development on a neo-industrial basis. *Economy of Ukraine*. 68. 12(769). 03—19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.12.003> [in Ukrainian].
- Grytsenko, A. (Ed.) (2024). Economic contradictions of globalization and localization: forms of movement and solutions. Kyiv. 580 p. URL: https://drive.google.com/file/d/1P3gV3eUg_p0ZQZg4RzjZ78NkBNltV8gg/view [in Ukrainian].
- Marx, K., Engels, F. (1963). Capital: A Critique of Political Economy. Vol. 1. Works. Vol. 23. 828 p. [in Ukrainian].
- Marx, K., Engels, F. (1964). Capital: A Critique of Political Economy. Vol. 2. Works. Vol. 24. 589 p. [in Ukrainian].
- Tugan-Baranovsky, M. (1914). Periodic Industrial Crises. History of English Crises. General Theory of Crises. StP. 466 p. [in Russian].
- Tugan-Baranovsky, M. (2004). Industrial Crises. An Essay on the Social History of England. Kyiv. 368 p. [in Russian].
- Pokrytan, A. (1965). Issues of social product reproduction. Kyiv. 188 p. [in Russian].
- Zveryakov, M., Zhdanova, L., Sharah, O. (2019). Fixed capital in the paradigm of new industrialization: the reproductive aspect. Odesa. 204 p. [in Ukrainian].
- Zhdanova, L. (2014). Reproduction and accumulation of capital: theory, methodology, economic policy. Odesa. 296 p. [in Ukrainian].
- Piketty, T. (2014). Capital in the Twenty-First Century. Harvard University Press. 686 p. <https://doi.org/10.4159/9780674369542>
- Sraffa, P. (1960). Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory. Cambridge, University Press. 131 p. URL: https://www.nuevatribuna.es/media/nuevatribuna/files/2013/04/15/production_of_commodities_by_means_of_commodities.pdf
- Podlesnaya, V. (2017). Logical and historical foundations for the formation of socio-economic cycles. Kyiv. 344 p. [in Russian].
- Naumenko, M. (2003). Market criteria for assessing the efficiency of enterprise capital reproduction. *Municipal economy of cities. Series: Economic sciences*. Vol. 50. P. 65—

70. URL: <https://khges.kname.edu.ua/index.php/khges/uk/article/view/3850/3829> [in Ukrainian].
- Pronko, L. (2022). Features of rural areas human capital reproduction. *Food Resources*. Vol. 10. No. 18. P. 266—272. <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-26> [in Ukrainian].
- Karpuk, A., Holian, V., Butsenko, R. (2023). Reproduction of the Main Capital of Forestry Economy in the Conditions of Digitalization, European Integration and Decentralization: The Ecological and Economic Aspects. *Business Inform.* Vol. 5. P. 113—120. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-5-113-120> [in Ukrainian].
- Havrylyuk, I., Bulyk, M. (2025). Assessment of foreign companies in Ukraine. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Economy and Management*. Vol. 36(75). No. 1. P. 11—15. <https://doi.org/10.32782/2523-4803/75-1-2> [in Ukrainian].
- Hlushchenko, S., Ivakhnenkov, S., Demkiv, S. (2021). Bank lending in Ukraine and simulation of credit activity by methods of system dynamics. *Economy and Forecasting*. No. 2. P. 101—127. <https://doi.org/10.15407/eip2021.02.101> [in Ukrainian].
- Pokrytan, A., Lapin, V. (1982). Compensation fund of Department I and the problem of balance. M. 167 p. [in Russian].
- Slyvka, T. (2015). The Concept of «Free Capital» in the Theory of Economic Conjuncture. *In: M.I. Tuhan-Baranovsky: scientist, citizen, state builder. To the 150th anniversary of his birth. Managing ed. V.V. Nebrat.* Kyiv. 363 p. P. 149—156 [in Ukrainian].
- Zymovets, V. (2025). The circuit of capital in Ukraine in the light of the postulates of M. Tuhan-Baranovsky's theory of crises. *In: The scientific heritage of Mykhailo Tuhan-Baranovsky as a conceptual basis for social development: collection of scientific works.* N.A. Suprun (Chief of Ed. Board). Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine. Kyiv. 434 p. P. 168—173. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Zh2NMCaqqEZsxVthwoUJRjdJMFZ9f2d4/view> [in Ukrainian].

Received on December 18, 2025

Reviewed on January 15, 2026

Revised on January 21, 2026

Signed for printing on January 29, 2026

Viktor Tarasevych, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head of the Department of International Economics,
Social Science Disciplines and Humanities
Ukrainian State University of Science and Technologies
2, Lazaryana St., Dnipro, 49010, Ukraine

TO THE PROBLEMS OF REPRODUCTION OF NATIONAL
CAPITAL UNDER GLOBAL-LOCAL CHALLENGES: ON THE NATIONAL
COMPONENT OF UKRAINE'S SOCIAL AND MONEY CAPITAL

A number of relevant problems of reproduction of national capital under global-local challenges are considered. The distinctive qualitative characteristics of national, national-foreign, foreign-national and foreign capital are determined. The share and role of the national and foreign components in the social capital and commodity circulation of Ukraine are assessed. It is stated that under the conditions of excessive openness of the

national economy and fierce competition on its own territory with foreign and transnational capital, the national individual, including public-private, capital has practically lost control over the country's key resources, has failed to prevent the closure of many competitive industrial enterprises, in particular, those of defense importance, does not properly support the competitiveness of domestic science and education, and therefore does not ensure its own imperative dominance over foreign and transnational capital.

The circuit and turnover of money capital in the national economy are characterized. Attention is focused on: a) sources of expanded reproduction of national industrial capital: labor income of individual entrepreneurs, profits of enterprises, natural rent, depreciation deductions, unpaid wages of hired workers, loans, direct foreign investments, private transfers from abroad; b) permanent and temporary outflows from them: reserve money fund, excessive consumption of luxury goods, speculative transactions, potential (free) and hidden money capital. It is proved that the imperative prerequisite for ensuring the solid dominance of national capital is the expanded reproduction of national productive and commodity capital based on the effective use of, first of all, internal sources and the prevention of unjustified outflows from them. The problems stated above require special research.

Keywords: *individual, social, national, national-foreign, foreign-national, transnational, global capital; circuit and turnover of money capital; sources and outflows from expanded reproduction of capital.*